

НАРАТИВНІ СТРАТЕГІЇ ПОСТМОДЕРНІСТСЬКОГО ТЕКСТОТВОРЕННЯ

Статтю присвячено дослідженню наративної онтології постмодерністських художніх текстів та поняття ризоми з погляду сучасної наратології. Визначено домінуючі ознаки постмодерністського ризоматичного наративу, встановлено залежність композиційно-стилістичної специфіки повісткування від наратора, з'ясовано принципи тотожності автора та наратора, проаналізовано стилістичні особливості прояву принципу наративної ризоми в аспекті постмодерністського текстотворення.

Постановка проблеми у загальному вигляді, її актуальність та зв'язок з науковими завданнями. Епоха активного розвитку комп'ютерних технологій, особливо глобальної інформаційної сітки Інтернет, вносить радикальні зміни у традиційні форми подачі та сприйняття текстової інформації. Це знаходить свій вияв і в структурі постмодерністського наративу й обумовлює появу наративної ризоми. У постмодерністській поетиці й досі залишається дискусійним питання про те, які саме ментальні моделі будує читач, інтерпретуючи текст. О. Кубрякова зазначає, що текст як організована форма комунікації [1: 34], вже містить у собі певні одиниці, засоби, сигнали тощо, достатні й необхідні для побудови на їх основі правильної й осмисленої моделі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Постмодерністський художній текст формується за принципом *наративної ризоми*, специфіка якого полягає у перерваності сюжету, коли втрачається лінійний зміст, і читач може доусвідомлювати смисл оповідання самостійно. Такий наратив дослідники ототожнюють з поняттям ризоми, яке було введено у філософію постмодернізму в 1976 р. Ж. Дельозом та Ф. Гваттарі на протиположність поняттю "структура" для фіксації принципово позаструктурного та нелінійного способу організації цілісності, що залишає відкритою можливість для іманентної автохтонної рухливості та, відповідно, реалізації її внутрішнього креативного потенціалу самоконфігурації [2: 20].

Ризома – це специфічна форма кореневища, що не має чітко вираженого центрального підземного стебла [2: 77]. На відміну від будь-яких видів кореневої організації, ризома – не лінійний "корінь", а, радикально відмінна від кореня рослин потенційна нескінченність, що імпліцитно містить у собі "приховане стебло" [3]. Принципова різниця полягає в тому, що це стебло може розвиватися в будь-якому напрямку й приймати будь-які конфігурації, оскільки ризома абсолютно нелінійна – "світ втратив свій стрижень" [4: 70]. Ризома не подібна до дерева, бо не є об'єктом відтворення: ані зовнішнього – як дерево-корінь, ані внутрішнього – як структура-дерево [5: 74].

До складу постмодерністського ризоматичного наративу входять неоднорідні теми, різні дати та рівні. Ризома може бути зламана в якомусь місці, може переміститися на іншу лінію [2: 71]. Зміни, злами в ризомі виникають щоразу, коли сегментарні лінії зненацька виявляються на лініях зникнення. Ці лінії постійно переходять одна в одну. Отже, ризома складається не з єдностей, а з вимірів, точніше – з ліній, що рухаються, не підпорядковуючись жодній структурній моделі. Вона відмежована від самої думки про генетичну вісь як про глибинну структуру [3].

Мета статті – визначити головні ознаки постмодерністського ризоматичного наративу та простежити особливості прояву принципу наративної ризоми у процесі постмодерністського текстотворення.

Окреслена мета передбачає розв'язання наступних **завдань**: 1) розглянути поняття ризоми з погляду сучасної наратології; 2) виявити стилістичні засоби та прийоми прояву принципу наративної ризоми у постмодерністському текстотворенні.

Виклад основного матеріалу. Процес безпосереднього породження тексту вже давно виокремився у самостійний вид діяльності з внутрішніми мотивами і цілями комунікативно-пізнавального плану, що реалізуються у межах знакового спілкування [6: 108-130]. Текст як ієрархія змістово-сміслових блоків реконструює і відтворює орієнтовну фазу діяльності, яка йому передує. Отже, текст це вже не штучне утворення, що є лише засобом передачі інформації, а дворівневий процес авторської орієнтації та її втілення. М. Бахтін виділяв два фактори, що зумовлюють текст як висловлення: 1) "...задум (інтенція); 2) здійснення цього задуму. Динамічні взаємовідносини цих факторів, їх конкуренція формують і визначають характер тексту" [7: 318]. Крім того важливим є також інтерсуб'єктивний фактор, адже автор, текст та його реципієнт локалізовані у *хронотопі* (просторі й часі). "Смерть автора" зумовила багатоголосся естетичних суб'єктів, з якими авторське "я" вступає в діалогічне спілкування. У межах такого творчого хронотопу складаються специфічні стосунки автора з персонажами художнього твору. Літературний герой постмодерністської поетики не лише потенційно дорівнює авторові, а й сам стає суб'єктом свідомості, коли віддзеркалює не індивідуальність, а ідею.

Проблема художнього простору, як і часу, полягає в тому, що ці категорії, поряд з наративними формами розповіді, визначають локуси та функції суб'єкта повісткування [8: 22]. При цьому необхідно звертати увагу на темпоралізацію художнього простору, спеціалізацію часу, а також домінуюче начало художнього твору. Паралельно з процесом *хронотопізації* йде процес *розхронотопізації*, пов'язаний із функціональною позицією суб'єкта, який роздумує про час, або простір. Характеристика суб'єкта включає два важливі моменти: 1) його

позицію в художньому тексті, тобто *просторово-часовий аспект*; 2) ступінь його репрезентації (мовні засоби вираження суб'єкта / наратора) в цьому тексті – *емоційно-ідеологічний аспект*. Дослідження цих моментів сприяло формуванню окремого напрямку в техніці розповіді – *типології наративних форм*, що спрямований на визначення критеріїв розрізнення персоніфікованого й аукторіального наратора.

Суть суперечностей полягає в можливості чи неможливості розглядати персоніфікованого наратора як фігуру зі своєю власною історією або як вияв наративної функції автора. Ці розбіжності приховуються в системі опозицій: мімесис / дієгезис, особова / безособова розповідь, фікціональність / ілюзія реальності [9: 22-35]. На думку Ф. Штанцеля, одним з основних критеріїв розбіжності вважають "укорінення" (Verankerung) позиції персоніфікованого наратора у фікціональній дійсності [10: 123]. Творення фікціонального світу виявляється через просторово-часовий дейксис. А в повістуванні від 3-ї особи визначальною стає Ich-Origo персонажа. Причиною появи дейксису в означеній ситуації Ф. Штанцель вважає тілесність персонажа, що дозволяє будувати навколо нього систему близького й віддаленого дейксису. У повістуванні від 3-ї особи відсутність тілесності не дозволяє наратору позначити автономно функціонуючу систему авторських орієнтирів, йому доводиться сигналізувати про своє переміщення у позицію персонажа або про бажання залишитися у невизначеній часовій і просторовій дистанції [10: 123].

Преференція форми розповіді є ключовим моментом в інтенціях автора і залежить від текстових стратегій. Наратив від 1-ї особи слугує результатом свідомого естетичного вибору, а не знаком відвертості або сповіді. Перевага однієї з форм розповіді (1-ї – 3-ї осіб) є важливою, оскільки від розподілу ролей залежатиме перспектива повісткування, його організація, у зв'язку з чим буде змінена позиція читача [4: 256].

У гомодієгетичному повістванні функція займенників у 1-й особі неоднакова. Р. Барт вважає, що 1-а особа заснована на подвоєнні (точніше було б сказати – на роздвоєнні), оскільки наратор і персонаж поєднані в одній особі. Внутрішнє життя персонажа не тільки сприймається, але й формується самим персонажем, що певною мірою спричиняє відчуття внутрішньої суперечності в його свідомості між виконуваними функціями наратора й персонажа. Наратор і персонаж прагнуть до єдності, але так ніколи і не поєднуються. Розрив між ними Р. Барт називає "нечистою совістю" [11: 234].

Дослідники А. Корольова, І. Фізер, В. Шмід та Ф. Штанцель наголошують на різниці між наратором і персонажем у розповіді від 1-ї особи. А тому варто розрізнити *персонажа-наратора* (тип *я-очевидець*), що виконує первинну функцію у розповіді, й *особу-персонажа* в дії (тип *я-герой*), що виконує вторинну функцію. За роздвоєним *я* криється ще третє *я* – авторське, адже у гомодієгетичному типі повісткування немає всезнаючого наратора від 3-ї особи, у хронотопі якого міг би імпліцитно функціонувати автор. Збіг позицій автора й наратора дає підстави недосвідченому читачеві робити помилкові висновки про збіг образу наратора, його історії з біографією самого автора [9; 10; 12; 13].

Персонажі художнього твору – це можливі аспекти життя самого автора, розгортання його власних можливостей, у зв'язку з чим він може передбачити вчинки своїх героїв. З особистим досвідом письменника пов'язане не лише те, що було дійсно пережито, але й те, що він бажав і навіть уявляв, оскільки уява є частиною його самого [14: 91]. Письменники можуть використовувати факти зі своєї біографії в художньому творі, але не за ради неї самої, а для творення власної моделі світу, власного світовідчуття.

У гомодієгетичному повістванні складно визначити, коли наратор ідентичний авторові. Підставою для тотожності автора й наратора А. Корольова вважає відсутність у тексті соціальних характеристик останнього [12: 67]. Різниця імен до таких свідчень не належить. Отже, пропонуємо розрізнити збіг / незбіг автора й наратора за двома параметрами: 1) *соціальним*, тобто збіг / незбіг імен, професій, статі й т. ін.; 2) *ідеологічним* – збіг / незбіг ідеологічних позицій, адже у деяких творах автор виражає своє бачення світу і ставлення до нього через позицію наратора, що належить до протилежної статі. Збіг ідеологічних позицій автора й наратора полегшує виявлення авторської свідомості у творі, навіть якщо вони полярні за соціальними параметрами.

У зв'язку з цим можна виділити *головні ознаки* постмодерністського наративу: 1) преференції наратива (письма) у відношенні автор – наратор – читач; 2) відсутність статичності тексту; 3) трансформація наративних форм постмодерністського повісткування.

Отже, постмодерністський наратив твориться шляхом постійної трансформації наративних форм у різні "голоси", руйнуванням лінійності та однозначності текстової інформації, що зумовлюють *ризоматичний стиль викладу* – невизначеність між порядком подій наратива та порядком їхнього "розповідання" і, як наслідок, знищення фабули та створення особливого типу "нелінійного письма" [15: 84] чи "діалогу текстів" [16: 47]. Таким чином, класичний художній твір трансформується у *ризоматичний*.

Під принципом *нاراتивної ризоми* постмодерністського текстотворення розуміємо позаструктурний, нелінійний спосіб організації цілості повісткування, що ґрунтується на гетерогенності постмодерністського художнього тексту, в якому є безліч "коренів" і кодів (художніх, філософських, соціологічних, культурологічних), які переплітаючись, утворюють ризому. Безперервне творення ризоматичного абсурдного повісткування, де домінує не зміст оповідання, а його форма, спосіб розгортання тексту, зумовлюють залежність композиційно-стилістичної специфіки повісткування від автора.

Однією із характерних ознак ризоми є те, що вона може бути розірвана, надламана у будь-якому місці [16: 156], проте може поновити свій рух в тому ж напрямку, або обрати новий, переходити з однієї лінії в іншу. На місці розриву за допомогою мовностилістичних засобів різних рівнів створюється "формування" [2: 69], що повертає втрачений зміст і, таким чином, формує новий варіант прочитання твору.

Зважаючи на фундаментальну властивість ризому бути гетеронімною, тобто неоднорідною і розвиватися у різних напрямках, коли кожна точка може бути і одночасно є зв'язаною з будь-якою іншою [2: 124], при збереженні цілісності постмодерністського художнього тексту відбувається руйнування традиційної, семантично центрованої текстової структури.

Отже, ризомну структуру постмодерністського художнього тексту складає сукупність не пов'язаних між собою хаотичних фрагментів, проте у кожному з них містяться зв'язки з попередніми, хоча ці зв'язки безструктурні, множинні, запутані й постійно обриваються, що призводить до амбівалентності постмодерністського письма.

Висновки. Постмодерністський наратив якнайкраще демонструє ризоматичну повістувальну манеру, де немає ані чітко організованої послідовності подій через ієрархію наративних форм, ані їхнього послідовного часового розгортання. Принципова відсутність категорій часу надає додаткову можливість показати безперервність буття різних культурних епох у свідомості імпліцитного читача, на відміну від конкретного, вихованого в певній культурній системі. Імпліцитний читач завжди відкритий для будь-якої культурної мови, а отже – для всіх одночасно. Це свідчить про те, що постмодерністські художні тексти, особливо ті, що належать до жанрів малої форми, за своєю онтологією наративні. У них немає такої події, яка мала б абсолютне фіксоване значення, включаючи і те значення, що надає події сам автор наративу або наратор. Переважає те значення, що є релевантним у певний момент, тобто у момент кожного прочитання. Безперервне творення постмодерністського ризоматичного наративу, де домінує не зміст оповідання, а його форма, спосіб розгортання тексту, зумовлюють залежність композиційно-стилістичної специфіки повісткування від наратора. Саме за принципом наративної ризоми твориться постмодерністський художній текст, специфіка якого полягає у перерваності сюжету, коли лінійний зміст втрачається, і читач може доусвідомлювати смисл оповідання самостійно.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Кубрякова Е. С. Начальные этапы становления когнитивизма : лингвистика, психология – когнитивная наука / Е. С. Кубрякова // Вопросы языкознания. – 1994. – № 4. – С. 34–47.
2. Дельоз Ж. Капіталізм і шизофренія : Анти-Едип / Ж. Дельоз, Ф. Гваттарі. – К. : KARME-SINTO, 1996. – 284 с.
3. Можейко М. А. Новейший философский словарь [Электронный ресурс]. – Режим доступа : <http://www.philosophi-terms.ru/>.
4. Женетт Ж. Повествовательный дискурс / Ж. Женетт ; [пер. с фр.] // Фигуры : в 2 т. – М. : Учебно-педагогическое издательство, 1998. – Т. 2. – С. 60–281.
5. Deleuze G. Rhizome / G. Deleuze, F. Guattari. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1976. – 74 s.
6. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : напрями та проблеми : [підручник] / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К., 2008. – 712 с.
7. Бахтін М. М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. М. Бахтін ; [за ред. М. Зубрицької] // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки ХХ століття. – Львів : Літопис, 1996. – С. 318–323.
8. Бабелюк О. А. Принципи виявлення дієгетичного / недієгетичного наратора в американських постмодерністських коротких оповіданнях / О. А. Бабелюк // Наука і сучасність : [зб. наук. праць] / Нац. пед. ун-т імені М. П. Драгоманова. – К., 2005. – Вип. 48. – С. 205–217.
9. Шмид В. Нарратология / В. Шмид. – Москва : Языки славянской культуры, 2003. – 311 с.
10. Stanzel F. K. Theorie des Erzählens / Franz K. Stanzel. – [5 unveränd. Aufl.]. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1991. – 339 S.
11. Барт Р. Избранные работы : Семиотика. Поэтика / Р. Барт ; [сост., общ. ред. и вступ. ст. Г. К. Косиков]. – М. : Прогресс, Универс, 1994. – 626 с.
12. Корольова А. В. Типологія наративних кодів інтимізації в художньому тексті / А. В. Корольова. – К. : Видавничий центр КНЛУ, 2002. – 267 с.
13. Фізер І. Чи така смерть автора? : (ретроспективний погляд на тему, що не хоче вмирати) / І. Фізер // Слово і час. – 2003. – № 10. – С. 50–55.
14. Мельничук О. А. Типология повествования от первого лица в художественных произведениях / О. А. Мельничук // Вестн. Моск. ун-та. Сер.19. Лингвистика и межкультурная коммуникация. – Москва, 2003. – № 2. – С. 88–98.
15. Derrida J. The supplement of copula : philosophy before linguistics / J. Derrida ; [ed. by J. H. Harari] // Textual Strategies : Perspectives in Post-Structuralist Criticism. – New York : Cornell University Press, 1979. – S. 82–120.
16. Кристева Ю. Избранные труды : Разрушение поэтики / Юлия Кристева ; [пер. с фр.]. – М. : Российская политическая энциклопедия, 2004. – 656 с.

REFERENCES (TRANSLATED & TRANSLITERATED)

1. Kubriakova E. S. Nachal'nye etapy stanovleniia kognitivizma : lingvistika, psikhologiiia – kognitivnaia nauka [Initial Stages of Cognitivism Formation : Linguistics, Psychology – Cognitive Science] / E. S. Kubriakova / Voprosy yazykoznaniiia [Linguistics Questions]. – 1994. – № 4. – S. 34–47.
2. Deleuze G. Kapitalizm i shyzofreniia : Anty-Edip [Capitalism and Schizophrenia : Anti-Oedipus] / G. Deleuze, F. Guattari. – K. : KARME-SINTO, 1996. – 284 s.
3. Mozheiko M. A. Noveishii filosofskii slovar' [The Newest Philosophical Dictionary] [Elektronnyi resurs] / M. A. Mozeiko. – Rezhym dostupu : <http://www.philosophi-terms.ru/>.
4. Genette G. Povestvovatel'nyi diskurs [Narrative Discourse] / G. Genette ; [per. s fr.] // Figury [Figures] : v 2 t. – M. : Uchebno-pedagogicheskoe izdatel'stvo, 1998. – T. 2. – P. 60–281.
5. Deleuze G. Rhizome / G. Deleuze, F. Guattari. – Baltimore : Johns Hopkins University Press, 1976. – 74 s.

6. Selivanova O. O. Suchasna lingvistyka : napriamky ta problemy [Modern Linguistics : Orientation and Problems] : [pidruchnyk]. – Poltava : Dovkillia-K, 2008. – 712 s.
7. Bakhtin M. M. Problema tekstu u lingvistytsi, filologii ta inshykh gumanitarnykh naukakh [The Problem of Text in Linguistics, Philology and other Humanities] / M. M. Bakhtin ; [za red. M. Zubrytskoi] // Slovo. Znak. Dyskurs : antologiya svitovoi literaturno-krytychnoi dumky XX stolittia [Word. Sign. Discourse : Anthology of World Literary Critical Thoughts of the XX Century]. – Lviv : Litopys, 1996. – S. 318–323.
8. Babeliuk O. A. Pryntsypy vyjavlennia diegetychnogo / nediegetychnogo naratora v amerykans'kykh postmodernists'kykh korotkykh opovidanniakh [The Principals of Revelation of Diegetic / Non-Diegetic Narrator in the American Postmodern Short Stories] / O. A. Babeliuk // Nauka i suchasnist' [Science and the Modern Age] : [zb. nauk. prats'] / Natsional'nyi ped. universytet im. Dragomanova. – K., 2005. – Vyp. 48. – S. 205-217.
9. Shmid V. Narratologiya [Narratology] / V. Shmid. – Moskva : Yazyki slavianskoi kul'tury, 2003. – 311 s.
10. Stanzel F. K. Theorie des Erzählens / Franz K. Stanzel. – [5 unveränd. Aufl.]. – Göttingen : Vandenhoeck und Ruprecht, 1991. – 339 S.
11. Barthes R. Izbrannye raboty : Semiotika. Poetika [Selected Works : Semiotics. Poetics] / R. Barthes ; [sost. obsh. red. i vstup. st. G. K. Kosikov]. – M. : Progress, Univers, 1994. – 626 s.
12. Koroliyova A. V. Tipologiya naratyvnykh kodiv intymizatsii v khudozhniomu teksti [Typology of Narrative Information Perceiving Codes in a Piece of Literature] / A. V. Koroliyova. – K. : Vydavnychiy tsentr KNLU, 2002. – 267 s.
13. Fizer I. Chy taky smert' avtora? : (retrospektyvnyi pogliad na temu, shcho ne khoche vmyrati) [Is It Really Author's Death? (The Retrospective View on the Subject that Doesn't Want to Die)] / I. Fizer // Slovo i chas [Word and Time]. – 2003. – № 10. – S. 50–55.
14. Mel'nichuk O. A. Tipologiya povestvovaniia ot pervogo litsa v khudozhestvennykh proizvideniakh [First Person Narration in a Piece of Literature] / O. A. Mel'nichuk // Vestnik Mosk. universiteta. Ser. 19. Lingvistika i mezhkul'turnaia komunikatsiia [Moscow University Journal. Series 19. Linguistics and Cross-Cultural Communication]. – Moskva, 2003. – № 2. – S. 88–89.
15. Derrida J. The supplement of copula : philosophy before linguistics / J. Derrida ; [ed. by J. H. Harari] // Textual Strategies : Perspectives in Post-Structuralist Criticism. – New York : Cornell University Press, 1979. – S. 82–120.
16. Kristeva U. Izbrannye trudy : Razrushenie poetiki [Selective Works : Demolition of Poetry] / Ulia Kristeva ; [per. s fr.]. – M. : Rossiiskaia politicheskaia entsyklopediia, 2004. – 656 s.

Матеріал надійшов до редакції 10.02. 2012 р.

Фидык В. И. Нарративные стратегии постмодернистского текстообразования.

Статья посвящена исследованию нарративной онтологии постмодернистских художественных текстов и понятия ризомы с точки зрения современной нарратологии. Определяются также доминантные признаки постмодернистского ризоматического нарратива, обозначается зависимость композиционно-стилистической специфики повествования от нарратора, определяются принципы тождественности автора и нарратора, анализируются стилистические особенности проявления принципа нарративной ризомы в аспекте постмодернистского текстообразования.

Fidyk V. I. Narrative Strategies of the Postmodern Text Formation.

The article sets out to provide the research of the narrative aspect of postmodern pieces of literature and the notion of narrative rhizome in the aspect of the modern narratology. It determines the dominant features of the postmodern rhizomatic narrative, determines the dependency of composition and stylistic peculiarities on storyteller's narration. It also singles out the identity principles of an author and a narrator, analyzes the stylistic peculiarities of the narrative rhizome exhibition in the aspect of the postmodern text formation.